

І.Г. Пандяк

ДЕМОГРАФІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У сільській місцевості Львівської області є великий потенціал трудових ресурсів, розмір якого значною мірою залежить від розміщення та інтенсивності їх використання у сільському господарстві, а також у промисловості, транспорті та інших галузях економіки, куди також залучається сільське населення.

Величина і структура трудових ресурсів обумовлена, насамперед, чисельністю населення, його статеві-віковою структурою та демографічними процесами.

Історичні, економічні і природні умови розвитку області спричинили високий відсоток сільського населення. Середня густина сільських жителів (74,3 чол./км²) значно вища порівняно з аналогічними показниками України. У зв'язку з цим виникає проблема зайнятості сільського населення.

У сільських населених пунктах області станом на 1 січня 1999р. проживало 1082,3 тис.чол., що становить 39,0% всього населення. Абсолютна чисельність сільського населення за період між переписом населення у 1989р.і 1999р. зменшилась на 1,6% (34,9 тис.чол.). Зменшення чисельності населення відбулося за рахунок від'ємного природного приросту в більшості районах області і міграційного відтоку до міста.

Середній природний приріст по області в 1999р. був від'ємним – 2,1%. Особливо низький природний приріст спостерігався у найменш урбанізованих районах – Перемишлянському (-8,6), Золочівському (-6,1), Бузькому (-5,1) і навпаки – високий у Миколаївському (0,2) - найбільш урбанізованому, та районах з традиційно високою народжуваністю – Турківському (4,2) і Сколівському (1,1). В чотирнадцяти районах області чисельність населення зменшилась (найвищим цей показник був 9% у Турківському та Перемишлянському районах). Раціональ- не розміщення населення і трудових ресурсів є важливою умовою і фактором подальшого розвитку території.

Сільське населення Львівської області розміщене надзвичайно нерівномірно. Значні відхилення густоти населення спостерігаються між центральними районами і периферійними. Для прикладу, у Миколаївському районі вона становить 137 чол./км², Пустомитівському 118, найнижча – 35 у Сколівському, Радеківському (47 чол./ км²) районах.

Із зростанням технічного прогресу в сільському господарстві і підвищенням продуктивності праці чисельність трудових ресурсів у сільському господарстві зменшуватиметься, відбуватиметься перерозподіл їх з сільського господарства у несільські господарські галузі. Отже, й густота сільського населення та чисельність трудових ресурсів поступово зменшуватиметься. Але раціональне розміщення трудових ресурсів сільського населення на території області не означає, що всі райони області повинні бути рівномірно заселеними. Економічно раціональним є таке розміщення трудових ресурсів, яке сприяє оптимальному територіальному співвідношенню між трудовими ресурсами та іншими засобами виробництва.

Індустріалізація і технічне озброєння сільського господарства у 80-ті роки зумовили значні зміни у динаміці і характері демографічних процесів серед сільського населення. Впродовж післявоєнних десятиліть спостерігається підвищення продуктивності праці внаслідок технічного прогресу та зростання потреб індустріальних галузей економіки держави, насамперед промисловості, у робочій силі призвели до міграції значної частини сільського населення у міські поселення. Якщо чисельність сільського населення області за період 1997-1999р. зменшилась, то міського збільшилась на 15 тис. чоловік, в тому числі за рахунок природного приросту на 2370 чол., решта за рахунок механічного переміщення з сільської місцевості.

Упродовж останніх двох років в області докорінно змінився напрям міграції населення. Якщо раніше сільські жителі масово переїжджали у міста, то тепер міське населення рухається у зворотному напрямі. У сільській місцевості у 2000 р. сальдо міграції становило 2,4 тис. осіб тоді коли у містах населення зменшилося на 10,2 тис. осіб. Понад 30% міграційного скорочення припадає на місто Львів.

Визначальними соціально – економічними чинниками формування міграційних настроїв міських жителів є постійне зниження в останніх життєвого рівня в місті з одночасним підвищенням вартості життєво необхідних потреб, безробіття, або його загроза, небезпечні для здоров'я екологічні умови, зростання злочинності. Міграційні настрої міських жителів визначаються як соціально-економічними умовами їх життя, так і можливостями села для економічного і соціального самоутвердження людини. У першому випадку виливається у намір забезпечити сім'ї нормальне харчування, розв'язати житлову проблему у сприятливих для здоров'я екологічних умовах; у другому – в бажанні займатися сільськогосподарською працею, отримати землю, стати незалежним, самому розпоряджатися своєю працею та її результатами.

Контингент потенційних переселенців з міста в сільську місцевість за своїми соціально-демографічними характеристиками відповідає потребам села і може сприяти відродженню його демографічного і трудового потенціалів. Соціальну базу поворотної міграції становитимуть переважно робітники промислових підприємств, спеціалісти сільського господарства, які мешкають у місті, військовослужбовці, працівники сфери послуг.

Чисельність населення і характер його відтворення значною мірою залежить

від рівня смертності, особливо дитячої. Рівень смертності сільського населення в останні роки різко підвищився з (13,9) у 1990 р. до (15,1) у 1999р. Найвищий коефіцієнт смертності у сільській місцевості був у Перемишлянському районі (19,7), Жидачівському (19,1), Бродівському (18,9), Бузькому (18,4) районах. Зростає також дитяча смертність. В 1999р. у віці до одного року в сільській місцевості померла 241 дитина. Найвищий коефіцієнт дитячої смертності у Самбірському (18,2), Миколаївському (17,8), Сокальському (17,1), Мостиському районах.

Правильна демографічна оцінка процесів відтворення населення залежить від детального аналізу його статеві-вікової структури, а остання відображає сучасний стан природного руху населення, так і дає можливість передбачити майбутній розвиток процесів відтворення населення. Статеві-вікова структура населення обумовлює рівень народжуваності і смертності і допомагає визначити кількісний і якісний склад трудових ресурсів.

Аналіз вікової структури сільського населення показує, що в ній закладена потенціальна можливість звуженого відтворення населення, оскільки вікова структура є регресивною - чисельність дітей у віці до 14 років включно менша чисельності старших вікових груп (50 і більше років).

Зміни у віковій структурі населення у 1999р. в порівнянні з 1989 р. характеризуються подальшим зменшенням у загальній чисельності сільського населення осіб у працездатному віці. У 1989 р. відносна чисельність цієї категорії становить 57%, тоді як 1999р. – 49%.

У 90-ті роки продовжується процес старіння сільського населення. Число осіб старше працездатного віку становить 27% при від'ємному (-2,1) прирості населення. У 1989-1999р. частка такого населення збільшилась з 19,4% до 17%. Особливо високий показник демографічного навантаження був у Жидачівському районі 1205 непрацездатних на 1000 працездатних, Бродівському 1188, Перемишлянському 1181. Найнижчі показники у Пустомитівському районі (871), який прилеглий до обласного центру і тривалий час є місцем зосередження населення працездатного віку з більш віддалених районів, а також за рахунок маятникових міграцій.

Зростання відносної частки осіб пенсійного віку в сільській місцевості області породжує певні соціальні проблеми пов'язані з їх утримуванням, обслуговуванням, лікуванням тощо. Але в даному випадку не слід забувати, що особи пенсійного віку – це насамперед, люди, які в процесі своєї трудової діяльності створювали не тільки необхідний, але й додатковий продукт, брали безпосередню участь у розвитку економіки регіону. Завдяки своїм знанням, життєвому і виробничому досвіду, чимало з тих кому дозволяє здоров'я й дотепер працюють у сільському господарстві.

Значні зміни відбулися у підвищенні освіти сільського населення. Число осіб з вищою освітою в розрахунку на 1000 чоловік населення у віці 15 років і старше збільшилось за період між останніми переписами на 72%, з середньою освітою на 26%. Незважаючи на швидкі темпи росту числа осіб з високим рівнем освіти серед сільського населення, міські жителі усе ж таки мають більш високий рівень освіти, їх на 1000 жителів міст і селищ міського типу у віці 15 і старше припадає 166 чол. з вищою освітою і 729 чол. з середньою освітою, а в сільській місцевості відповідно 31 і 60. Така різниця пояснюється тим, що у містах зосереджені вищі і середні спеціальні навчальні заклади, великі промислові підприємства, науково-дослідні

установи.

З кризовою демографічною ситуацією в сільській місцевості Львівської області безпосередньо пов'язана критична ситуація із занятістю сільського населення. Ці явища є безперечно взаємопов'язані, адже, з одного боку, відсутність робочих місць штовхає сільську молодь до виїзду за межі села, змінюючи вікову структуру сільського населення, з другого боку, його природне скорочення, послаблює трудовий потенціал села.

Більшість сучасних проблем зайнятості сільського населення генетично пов'язані із ідеологією і практикою радянського тоталітарного режиму. Ідеологія "неперспективних сіл", пріоритету міста над селом і робітничого класу над селянством, тотальна колективізація обумовили поступове відчуження селянства від землі, втрату почуття господаря. Реальними наслідками такої ідеології є розрив в розміщенні сільського трудового потенціалу і засобів виробництва, які зосереджувались переважно в містах, що в свою чергу породжувало масові маятникові міграції, приховане безробіття. Сукупність усіх цих чинників і обумовили структуру зайнятості сільського населення Львівщини. Станом на 1 січня 1999р. в області більшість сільського населення офіційно була зайнята в промисловому виробництві (49,3%) та інших несільськогосподарських галузях і лише трохи більше третини населення у сільському господарстві – 37,4%, соціальній сфері – 12,9% і індивідуальній діяльності 0,4%.

Сьогодні спостерігається зменшення попиту на робочу силу в містах, труднощі із працевлаштуванням, загострення житлових проблем, це відповідно обумовило різке зменшення маятникових міграцій. Тому в останні роки спостерігається тенденція до підвищення показника зайнятості в індивідуальному секторі, збільшення чисельності безробітних і "заробітчан", які на короткий термін виїжджають працювати у країни Центральної і Західної Європи, Росії.

Районні відмінності у співвідношенні часток зайнятих в сільському господарстві та інших галузях народного господарства визначаються рівнем індустріалізації адміністративних районів та наявністю земельних ресурсів. Так, найвища частка зайнятих у промисловості та інших несільськогосподарських галузях припадає на найбільш індустріалізовані райони: Пустомитівський, Дрогобицький, Яворівський, Стрийський, Миколаївський, найменша – в північних районах (Бродівському, Радехівському, Кам'яно-Бузькому). Найвища частка зайнятих в сільському господарстві припадає на райони, в яких є найкращі земельні ресурси (Радехівський, Бродівський, Сокальський, Золочівський, Кам'яно-Бузький). В цілому по області дуже низька (12,9%) частка сільських працівників, зайнятих в галузях соціальної сфери. При цьому цей показник найнижчий у центральних районах (Яворівському, Жовківському, Пустомитівському).

Поки що, дуже мало сільських мешканців займається індивідуальною трудовою діяльністю, що є наслідком занепаду багатьох народних промислів. Проблема зайнятості сільського населення, зокрема проблема безробіття пов'язані із низькою забезпеченістю сільської місцевості виробничою інфраструктурою. Лише у 262 сільських поселеннях (14% від усіх сіл) розміщені промислові підприємства (включаючи кооперативи) і у 40 поселеннях (2%) – транспортні підприємства. Майже у третині сільських поселень Львівщини не розташовано ніяких виробничо-управлінських підрозділів, тобто в цих селах немає не лише

промислових чи транспортних, але жодних агропромислових об'єктів і управлінських споруд. Елементарної виробничої інфраструктури позбавлені не лише малі села (до 100 мешканців), але ще в більшій мірі середні (до 500 мешканців) і навіть великі села. Найгірше забезпечені виробничою інфраструктурою села Жовківського, Яворівського, Турківського, Сколівського районів, найкраще – Стрийського і Сокальського районів.

Складна демографічна ситуація і погіршення якості трудових ресурсів у сільській місцевості області в певній мірі обумовлені незадовільним рівнем розвитку інфраструктури. Серед різних елементів соціальної інфраструктури необхідно виділити перш за все заклади освіти, культури і охорони здоров'я.

В порівнянні із середніми показниками по Україні Львівщина дещо гірше забезпечена соціально-культурними закладами. Якщо по Україні в середньому 30% сільських поселень не мають закладів охорони здоров'я, то у Львівській області – 36%. Щодо закладів освіти то тут відповідно 40% і 44%. В окремих районах області ситуація ще гірша. Більше половини сіл Бродівського, Жовківського, Золочівського, Кам'яно-Бузького і Яворівського районів не мають загальноосвітніх шкіл. Понад третини сіл Жовківського, Яворівського районів не мають жодних стаціонарних установ культури (клубів, бібліотек). Ще складніша ситуація в сфері охорони здоров'я. В багатьох селах Львівщини взагалі відсутні відповідні установи, навіть найменші фельдшерсько-акушерські пункти. Найгірша тут ситуація в Яворівському і Жовківському районах, де більше половини сіл позбавлені елементарного лікарського обслуговування. У зв'язку із скороченням бюджетних асигнувань на освіту, охорону здоров'я, культуру, кількість таких соціально-культурних закладів зменшується, погіршується якість їх роботи. Особливо тривожні проблеми в охороні здоров'я. Ліквідація фельдшерсько-акушерських пунктів, перетворення лікарень в амбулаторії, скорочення лікарських ліжок, що має місце в сільській місцевості, найближчим часом може мати негативний демографічний ефект. На фоні районів рівнинної частини області, згідно із статистичними матеріалами, дещо краща соціальна інфраструктура у гірських районах. Пояснюється це низькою середньою густотою і великою середньою людністю їхніх сільських поселень. Однак це не свідчить про високу якість соціального обслуговування. Навпаки, саме в цих районах, відповідно до кількості населення надзвичайно мала кількість середніх шкіл, лікарень і будинків культури, фактично припинено фінансування інтернатів і гуртожитків про середніх школах.

Понад 60% сільських поселень області не мають відділень зв'язку, при цьому 25 сіл знаходяться на відстані понад 10 км. до найближчого відділення зв'язку, 341 село відповідно на відстані від 5 до 10 км. Найбільша кількість таких поселень у Яворівському і Жовківському районах.

Життєво необхідну роль у функціонуванні сільських поселень відіграють підприємства торгівлі. Не всі села області мають підприємства торгівлі, при цьому більшість з них – це продовольчі крамниці та кіоски. Понад 70% сільських поселень не мають непродовольчих крамниць, ще менше підприємств громадського харчування. Державна і кооперативна торгівля в сільській місцевості переживає глибоку кризу, а мережа приватних торгових підприємств лише починає формуватись. Надзвичайно низький відсоток сільських поселень області забезпечений такими підприємствами сфери послуг як перукарні, лазні, пральні, фотоательє, майстернями по ремонту побутової техніки, прокатними пунктами.

Підприємства даного профілю розташовані лише в кількох селах на всю Львівську область.

Кількість населення і його структура визначають розмір і склад трудових ресурсів. Демографічні процеси у сільській місцевості Львівської області загалом характеризуються як несприятливі для їх розвитку в останні роки. Головний фактор відтворення трудових ресурсів – природний приріст є від’ємним і спостерігається тенденція до його подальшого зниження. Зменшення природного приросту обумовлене, головним чином, зниженням рівня народжуваності, різким збільшенням смертності, погіршенням вікової структури населення. У віковій структурі населення збільшується частка людей пенсійного віку. ”Старіння” сільських жителів пов’язане з подальшим відтоком у міста працездатного населення.

Великі зміни відбулись і у зайнятості селян. Криза в економіці держави спричинила зменшення чисельності зайнятих у державному секторі промисловості і великих колективних господарствах і одночасно зумовлює збільшення частки зайнятих в індивідуальному господарстві.

Причиною складної демографічної ситуації в сільській місцевості є соціально-економічний фактор. Сюди слід віднести економічну кризу у сільському господарстві, коли стара система господарювання зруйнувалась, а нова, побудована на приватній власності, ще не сформована. Внаслідок цього вивільнилась велика кількість працездатного населення, різко зросло безробіття. Рівень розвитку культурно-побутового обслуговування, медицини, освіти, професійно-технічної орієнтації у сільській місцевості залишається значно нижчим порівняно з міськими поселеннями. Важке становище жінок зайнятих у більшості фізичною працею. Всі ці негаразди лягають на плечі держави, яка на даний час не може їх врегулювати, не кажучи вже про вирішення.

На нашу думку вихід слід шукати у більш рішучих ринкових перетвореннях сільського господарства на засадах приватної власності на землю. Для збільшення робочих місць і зменшення відтоку населення в міста необхідно створити мережу невеликих приватних підприємств по переробці сільськогосподарської продукції і місцевих сировинних ресурсів (виготовлення предметів широкого вжитку з дерева, кераміки тощо), наблизити рівень побутового обслуговування села і міста.

Таким чином, кількісні і якісні зміни трудових ресурсів у сільській місцевості показані на прикладі Львівської області, виразно засвідчують велику залежність між демографічними процесами і соціально-економічною ситуацією в державі відображаються на подальшому розвитку сільського господарства.

1. Населення України 2000р. // Демографічний щорічник. - Київ, 2000.- С.603. 2. Соціально-економічна географія України / За ред. О.І. Шаблія – Львів, 1994, -С.183-226. 3. Стешенко В.С. Деякі демографічні наслідки соціально – економічної кризи в Україні // Демографічні дослідження: Збірник наукових праць, Київ, 1995.-С.4-18. 4. Старостенко Г. Взаємозв’язок трудової маятникової міграції сільського населення і соціально – демографічних процесів // Економіка України, 1994, -№2. -С.71-75. 5. Хомра О.У Орієнтація сільського населення України на роботу за кордон // Демографічні дослідження : Збірник наукових праць. - Київ, 1996. - С.130-142. 6. Шепотько Л. Міграційна політика і відродження села // Демографічна ситуація в Україні : Матеріали наукової конференції. – К., 1993. - С. 160-164.